

CONTROLUL CONSTITUȚIONALITĂȚII LEGILOR RETROACTIVE

Gheorghe RENIȚĂ,

Universitatea de Stat din Moldova

De regulă, legile au un caracter prospectiv, adică sunt pentru viitor. Totuși, ca excepție, există situații când legile adoptate se referă și la unele situații din trecut. În acest articol se analizează dacă Constituția Republicii Moldova permite adoptarea unor legi retroactive. În acest sens, se face o radiografiere a jurisprudenței Curții Constituționale în materie, precum și a standardelor europene. S-a reținut că principiul neretroactivității legii nu se va încălca în ipoteza adoptării: (i) normelor juridice penale mai favorabile; (ii) legilor de interpretare; (iii) normele juridice în care legislatorul a stabilit expres că ele se vor aplica retroactiv. Ultimele două ipoteze nu sunt prevăzute expres de Constituția Republicii Moldova, ele au fost deduse pe cale pretoriană.

Cuvinte-cheie: retroactiv, legi, drepturi fundamentale, control de constituționalitate, standarde europene, cultura justificării, preeminența dreptului.

REVIEW OF THE CONSTITUTIONALITY OF RETROACTIVE LAWS

As a rule, laws have a prospective character, that is, they are for the future. However, as an exception, there are situations when the adopted laws also refer to some situations from the past. This article analyzes whether the Constitution of the Republic of Moldova allows the adoption of retroactive laws. In this sense, an x-ray is made of the jurisprudence of the Constitutional Court in the matter, as well as of the European standards. It was held that the principle of non-retroactivity of the law will not be violated in the event of the adoption of: (i) more favorable criminal legal norms; (ii) interpretation laws; (iii) the legal rules in which the legislator has expressly established that they will apply retroactively. The last two hypotheses are not expressly provided for by the Constitution of the Republic of Moldova, they were deduced in a praetorian way.

Keywords: retroactive, laws, fundamental rights, constitutionality control, European standards, culture of justification, preeminence of law.

Introducere

O lege este retroactivă, când atinge sau modifică situații trecute, definitiv stabilite, sau acte care și-au epuizat toate efectele în trecut [1].

După Andrei Marmor, ghidarea retroactivă a conduitei constituie un oximoron. Totuși, faptul că legile retroactive există, într-o măsură mai mare decât ar presupune oamenii obișnuiți, poate indica faptul că ghidarea conduitei nu reprezintă singura funcție a dreptului. În opinia autorului citat, legile retroactive sunt justificate uneori, de fapt necesare, pentru a corecta o eroare creată de drept însuși. Chiar și cu cele mai bune intenții, dreptul creează uneori în mod necugetat o problemă care trebuie corectată prin adoptarea unei legi care anulează retroactiv o lege anterioară. Marmor a avertizat că trebuie să se procedeze cu atenție atunci când se adoptă legi retroactive [2].

Potrivit lui Lon L. Fuller, una dintre căile spre dezastru și, respectiv, fără de care nu este posibilă excelența în legalitate constă în abuzul de legislație retroactivă, care nu doar că nu poate ghida, în sine, acțiunea, ci afectează integritatea efectului prospectiv al normelor, de vreme ce le supune schimbării retroactive [3].

În aceste condiții, apare următoarea întrebare: permite Constituția adoptarea unor legi retroactive? Dacă da, pot ele să fie contestate în fața Curții Constituționale?

Rezultate și discuții

Din această perspectivă, conform art. 22 (intitulat „Neretroactivitatea legii”) din Constituție, „nimeni nu va fi condamnat pentru acțiuni sau omisiuni care, în momentul comiterii, nu constituiau un act delictuos. De asemenea, nu se va aplica nici o pedeapsă mai aspră decât cea care era aplicabilă în momentul comiterii actului delictuos”.

În 2002, Curtea Constituțională a avut ocazia să analizeze dacă o lege ar contraveni art. 22 din Constituție. Cazul viza pretinsa neconstituționalitate a unei legi de punere în aplicare a unor dispoziții (din Legea privind organizarea judecătorească) referitoare la durata mandatului președinților și vicepreședinților instanțelor judecătorești. Legea contestată prevedea (m-am exprimat la timpul trecut, deoarece legea în discuție nr. 583/2001 și-a produs efectele; deși aceasta este în vigoare, ea nu mai poate fi aplicată; efectele ei sunt consumate), între altele, că termenul de calculare a mandatului de patru ani pentru președinții și pentru vicepreședinții judecătoriilor, tribunalelor și ai Curților de apel începe a curge de la data numirii acestora în funcția respectivă, data anterioară intrării în vigoare a dispozițiilor referitoare la stabilirea duratei mandatului de 4 ani pentru exercitarea funcțiilor vizate. În acest sens, Curtea Constituțională a notat că:

„Principiul neretroactivității legii are un caracter universal, ține de stabilitatea ordinii de drept, urmărește protejarea libertăților, contribuie la adâncirea securității juridice și a certitudinii raporturilor interumane.

Este de observat, totodată, că principiul neretroactivității legii nu este un principiu cu caracter absolut. Or, art. 22 din Constituție prevede retroactivitatea normelor juridice penale mai favorabile. În afară de aceasta, teoria contemporană a dreptului admite ca excepții de la principiul neretroactivității legii normele juridice cu caracter imperativ – legile interpretative, precum și normele juridice în care legiuitorul a stabilit expres că ele se vor aplica retroactiv” [4].

Aplicând aceste raționamente, Curtea Constituțională a conchis că legea contestată, fiind o lege interpretativă, nu aduce atingere libertăților, stabilității ordinii de drept, înfăptuirii justiției și nu încalcă dreptul constituțional al cetățenilor privind accesul la o funcție publică. Curtea a mai precizat că reglementarea instituită prin legea contestată este oportună și nu contravine principiului neretroactivității legii [5].

Așadar, nu se va încălca art. 22 din Constituție în ipoteza adoptării: (i) normelor juridice penale mai favorabile; (ii) legilor de interpretare; (iii) normele juridice în care legislatorul a stabilit expres că ele se vor aplica retroactiv. Ultimele două ipoteze nu sunt prevăzute de Constituție.

Cu referire la materia penală, în Hotărârea nr. 14 din 27 mai 2014, Curtea Constituțională a menționat că „sensul art. 22 din Constituție în coroborare cu art. 10 din Codul penal, neretroactivitatea legii penale vizează orice circumstanță care duce la înrăutățirea situației persoanei, fără a se limita doar la mărimea și categoria pedepsei aplicate” [6].

Sub acest aspect, Curtea Constituțională a verificat dacă amendamentele care reglementau imprescriptibilitatea tragerii la răspundere penală a persoanelor care au săvârșit infracțiuni de abuz de putere sau abuz de serviciu, exces de putere sau depășire a atribuțiilor de serviciu ori neglijență în serviciu în timpul evenimentelor din 7 aprilie 2009, ori în legătură cu aceste evenimente, pentru care, la data intrării în vigoare a amendamentelor în discuție (referitoare la imprescriptibilitate – Legea nr. 56/2014), nu a expirat termenul de prescripție a tragerii la răspundere penală, contravine prevederilor articolelor 22 (neretroactivitatea legii) și 16 (egalitatea) din Constituție. Răspunsul Curții a fost afirmativ [7].

În schimb, potrivit Curții Europene a Drepturilor Omului, în cazul în care o infracțiune este supusă unui termen de prescripție în baza dreptului intern și termenul de prescripție aplicabil a expirat deja, atunci art. 7 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului (care garantează nicio pedeapsă fără lege) împiedică urmărirea penală pentru o astfel de infracțiune [8]. *Per a contrario*, rezultă că prelungirea termenului de tragere la răspundere penală pentru infracțiuni care nu a fost încă prescrise nu contravine art. 7 din Convenție.

Dincolo de această diferență de abordare, în contextul examinării constituționalității normei referitoare la confiscarea extinsă (art. 106/1 din Codul penal), Curtea Constituțională a subliniat că în materie penală se aplică principiul *lex retro not agit*, potrivit căruia legea nu are putere retroactivă, și principiul *mitior lex*, principiu, potrivit căruia în cazul situațiilor determinate de succesiunea legilor penale se va aplica legea penală mai favorabilă [9].

Respectiv, Curtea a statuat că „prevederile art. 106/1 din Codul penal nu pot fi aplicate retroactiv cu privire la confiscarea bunurilor dobândite înainte de intrarea acestora în vigoare. Dispunerea măsurii confiscării extinse pentru bunurile dobândite înainte de intrarea în vigoare a legii ar duce la încălcarea principiului constituțional al neretroactivității legii. Astfel, având la bază principiul neretroactivității legii penale, pot fi confiscate doar bunurile dobândite după intrarea în vigoare a legii (25 februarie 2014)” [10]. Una dintre condițiile obligatorii pentru dispunerea confiscării extinse constă în stabilirea faptului că valoarea bunurilor

dobândite de persoana condamnată în ultimii cinci ani înainte de săvârșirea infracțiunii depășește cu mai mult de 20 de salarii medii lunare pe economie prognozate, stabilite prin hotărâre de Guvern, veniturile dobândite licit de aceasta. Având în vedere cele statuate de Curtea Constituțională, rezultă că termenul în discuție (de cinci ani) curge de la data intrării în vigoare a normei referitoare la confiscarea extinsă. De altfel, această concepție are la bază și o speță similară judecată de Curtea Constituțională a României, în care s-a menționat că „norma penală privind confiscarea extinsă a bunurilor nu poate retroactiva cu privire la confiscarea bunurilor dobândite înainte de intrarea ei în vigoare, chiar dacă infracțiunile pentru care s-a dispus condamnarea sunt comise după această data (Decizia nr. 356/2014)” [11]. Așadar, rezultă că norma referitoare la confiscarea extinsă a devenit aplicabilă după cinci ani de la intrarea ei în vigoare.

Totuși, Curtea Constituțională a avut o altă abordare atunci când a examinat unele prevederi care limitau împăcarea în cauze penale. În concret, *de lege lata*, conform art. 109 alin. (1) din Codul penal, „împăcarea este actul de înlăturare a răspunderii penale pentru infracțiuni ușoare sau mai puțin grave, prevăzute la capitolele II-III, V-VI și la art. 264 alin. (1) din Partea specială, precum și în cazurile prevăzute de procedura penală, dacă persoana nu are antecedente penale pentru infracțiuni similare comise cu intenție sau dacă în privința ei nu a mai fost dispusă încetarea procesului penal, ca urmare a împăcării, pentru infracțiuni similare comise cu intenție în ultimii cinci ani. În cazul minorilor, împăcarea părților poate fi aplicată și pentru infracțiuni ușoare sau mai puțin grave, prevăzute la capitolul IV din Partea specială, precum și pentru infracțiuni grave, prevăzute la capitolele II-III și V-VI din Partea specială”.

În fața Curții Constituționale s-a pus problema constituționalității textului „dacă persoana nu are antecedente penale pentru infracțiuni similare comise cu intenție sau dacă în privința sa nu a mai fost dispusă încetarea procesului penal, ca rezultat al împăcării, pentru infracțiuni similare comise cu intenție în ultimii cinci ani”. Acest text a fost introdus în Codul penal prin Legea nr. 130/2026 (în vigoare din 15 iulie 2016).

Curtea Constituțională a constatat că interdicția împăcării repetate stabilită la art. 109 alin. (1) din Codul penal se întemeiază pe considerarea faptului că în ultimii cinci ani în privința persoanei a mai fost dispusă încetarea procesului penal ca rezultat al împăcării, pentru infracțiuni similare comise cu intenție [12].

Curtea a observat că „această ultimă condiție nu vizează infracțiunile comise anterior, ci se aplică doar în privința împăcării părților în cadrul proceselor penale pentru infracțiunile săvârșite după intrarea în vigoare a Legii nr. 130/2016, iar termenul de cinci ani fiind o cerință pentru aplicarea împăcării în cazul săvârșirii unei noi infracțiuni. Totodată, prevederile acestei legi produc efecte în integritate pentru toate persoanele care întrunesc condițiile de aplicare a împăcării de la momentul intrării în vigoare a legii” [13].

De asemenea, Curtea a observat că „prin instituirea termenului de cinci ani în cadrul căruia împăcarea penală nu poate fi încheiată dacă anterior a existat o împăcare, în temeiul căreia a fost dispusă încetarea procesului penal în privința persoanei, pentru infracțiuni similare comise cu intenție, legiuitorul nu a operat modificări în legea penală cu privire la conținutul unei infracțiuni sau pedepse, dar a instituit condiții suplimentare la încheierea împăcării. Astfel, simpla reglementare a unui termen în care persoana nu poate beneficia de instituția împăcării nu are caracterul formulării unei legi nefavorabile, ci are semnificația de a institui doar un cadru legal pentru atingerea scopului legii penale de prevenire a săvârșirii unor noi infracțiuni. Or, statul are o largă marjă de apreciere în alegerea măsurilor necesare pentru combaterea criminalității” [14].

Astfel, Curtea a constatat că nu există nici un dubiu că persoana în privința căreia în ultimii cinci ani a fost dispusă încetarea procesului penal ca rezultat al împăcării va putea să prevadă că, în cazul săvârșirii unei noi infracțiuni după ce au fost operate modificări la art. 109 alin. (1) din Codul penal, va fi imposibilă încheierea unei noi împăcări [15].

În egală măsură, Curtea a constatat că dispozițiile contestate nu se aplică retroactiv, în sensul art. 22 din Constituție, deoarece noile reglementări ale art. 109 alin. (1) din Codul penal se aplică conform principiului acțiunii legii penale, care presupune aplicarea legii tuturor infracțiunilor săvârșite în timpul cât aceasta se află în vigoare [16].

Mai mult, Curtea Constituțională a notat că „împăcările încheiate în ultimii cinci ani până la momentul intrării în vigoare a modificărilor operate de legiuitor constituie, *de facto*, fapte care s-au produs și trebuie luate în considerare de organele de urmărire penală sau instanțele judecătorești la aplicarea instituției îm-

păcării sub imperiul legii noi. De altfel, în hotărârea *Achour v. Franța* din 29 martie 2006, ale cărei raționamente sunt valabile și se aplică *mutatis mutandis* și în prezenta cauză, Marea Cameră a Curții Europene a Drepturilor Omului a statuat că practica de a lua în considerare evenimentele desfășurate în trecut trebuie distinsă de noțiunea aplicării retroactive a legii, *stricto sensu*” [17].

În concluzie, Curtea Constituțională a reținut că prin instituirea unui termen de cinci ani în cadrul căruia împăcarea penală nu poate fi încheiată dacă anterior a existat o împăcare, în temeiul căreia a fost dispusă încetarea procesului penal în privința persoanei, pentru infracțiuni similare comise cu intenție, nu se aduce atingere dispozițiilor art. 22 din Constituție, privind neretroactivitatea legii [18].

Un observator independent poate rămâne nedumerit. De ce în cazul normei referitoare la confiscarea extinsă nu trebuie de luat în considerare evenimente desfășurate în trecut (*i.e.*, până la intrarea în vigoare a normei în discuție), iar în cazul normei ce vizează împăcarea – trebuie luate în considerare? De asemenea, nu este clar ce se are în vedere prin „practica de a lua în considerare evenimentele desfășurate în trecut trebuie distinsă de noțiunea aplicării retroactive a legii, *stricto sensu*”? Curtea nu a dezvoltat acest aspect.

Într-o altă categorie de cauze, ce vizează domeniul fiscal (mai exact, materia impozitării), Curtea Constituțională a verificat împrejurarea dacă toate efectele situației/actului/tranzacției au fost sau nu epuizate în trecut, *i.e.*, până la intrarea în vigoare a unor noi amendamente. De exemplu, într-o decizie din 2016, Curtea Constituțională a constatat că prin Legea nr. 138 din 17 iunie 2016, Codul fiscal a fost completat cu un nou tip de impozit – impozitul pe avere, care se aplică asupra averii contribuabilului sub formă de bunuri imobiliare cu destinație locativă și căsuțe de vacanță (cu excepția terenurilor). Acest tip de impozit a fost pus în aplicare începând cu 1 ianuarie 2016. Sub acest aspect, Curtea a constatat că impozitul pe avere se achită la bugetul de stat în termen de până la 25 decembrie a anului de gestiune. Astfel, potrivit Curții, atât timp cât perioada fiscală constituie întregul an calendaristic, nu poate fi afectat principiul neretroactivității legii [19].

Curtea Constituțională a dezvoltat acest raționament într-o decizie din 2019. De data aceasta, Curtea a notat că „se consideră că legile fiscale nu au un caracter retroactiv dacă reglementează cu referire la aceeași perioadă fiscală. Se consideră că o lege manifestă un efect retroactiv atunci când este aplicabilă unor tranzacții/cazuri care au fost încheiate înainte de promulgarea legii noi. În această situație, legea nouă alterează efectele juridice produse înainte de existența sa. Din contra, nu se manifestă un caracter retroactiv în situația în care legea nouă se aplică tranzacțiilor/activităților economice/cazurilor care au început în trecut, dar care încă nu s-au încheiat” [20]. În acest sens, Curtea a făcut trimitere la practica Curții Constituționale Federale a Germaniei [21].

În continuare, Curtea Constituțională a oferit ca „exemple similare practica unor state ca Belgia, Franța, Italia, Luxemburg, Spania sau Turcia. De asemenea, în Canada se consideră că o lege fiscală retroactivează, dacă este aplicabilă unei perioade fiscale anterioare perioadei în care este adoptată legea. Ideea de bază constă în faptul că obligația fiscală se naște la sfârșitul perioadei și că o situație sau un caz persistă până la încheierea perioadei. În Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord și în Statele Unite ale Americii, de exemplu, adoptarea unei legi fiscale în timpul unui an fiscal și aplicarea ei de la începutul aceluși an fiscal constituie o practică standard (...). Aceste state împărtășesc, ca Republica Moldova, conceptul raportării la perioada fiscală. Articolul 287/5 din Codul fiscal prevede că perioada fiscală este anul calendaristic, iar articolul 287/6 din același Cod stabilește că impozitul pe avere se calculează, iar avizele de plată se prezintă de către Serviciul Fiscal de Stat până la 10 decembrie, pentru situația existentă pe 1 noiembrie a anului de gestiune” [22].

Mai mult, Curtea Constituțională a reținut că „raportarea la perioada fiscală a legilor fiscale nu constituie o problemă, din perspectiva articolului 1 din Protocolul nr. 1 la Convenția Europeană a Drepturilor Omului, care garantează dreptul de proprietate. Acest aspect ține de marja de apreciere a statelor. În cazul *Di Belmonte v. Italia* (...), Curtea Europeană a reținut, la § 41, că ține în primul rând de autoritățile naționale să decidă cu privire la tipul de taxă sau de contribuție care trebuie plătită. Deciziile din această sferă implică o apreciere a problemelor politice, economice și sociale, pe care Convenția le lasă în competența statelor membre, de vreme ce autoritățile naționale se află într-o poziție net avantajată în comparație cu Curtea Europeană” [23].

Această abordare nu a fost împărtășită de toți judecătorii Curții Constituționale, mai exact, un judecător a formulat opinie separată. Potrivit acestuia, „conceptul de retroactivitate a legii pentru perioada fiscală anuală (...) nu doar nesocotește normele legale privind publicarea și intrarea în vigoare a legilor, dar și subminează conceptul constituțional de neretroactivitate a legii și intră în evidentă discordanță cu interpretările anterioare ale Curții Constituționale” [24].

În schimb, în 2021, Curtea Constituțională a adoptat în unanimitate o decizie care a vizat controlul constituționalității articolului 24 alin. (12) din Legea nr. 133/2016 privind declararea averii și a intereselor personale. Conform dispozițiilor contestate: „Situatiile de conflict de interese nesoluționate până la intrarea în vigoare a prezentei legi, precum și cele apărute după intrarea ei în vigoare, se declară și se soluționează conform prevederilor prezentei legi”.

Autorii sesizării (câțiva deputați) au susținut că, „în baza prevederilor contestate, situațiile de conflict de interese produse și nesoluționate până la 1 august 2016 (data intrării în vigoare a Legii (noi) nr. 133/2016, sub imperiul Legii (anterioare) nr. 16/2008 și, respectiv, a legilor penale și contravenționale de la acel moment, urmează să fie soluționate conform prevederilor Legii noi. Acest fapt încalcă principiul neretroactivității legii reglementat de articolul 22 din Constituție” [25].

La rândul său, Curtea Constituțională a notat că „articolul 24 alin. (12) din Legea privind declararea averii și a intereselor personale stabilește că conflictul de interese apărut și nesoluționat până la intrarea în vigoare a legii în discuție va fi soluționat conform prevederilor legii noi. Această situație cuprinde procedura de soluționare a conflictului de interese real care, la momentul intrării în vigoare a legii (noi), i.e., 1 august 2016, este în derulare (pendinte) și care, ipotetic, putea dura cel mult trei zile. În acest caz, nu se manifestă un caracter retroactiv, deoarece legea nouă se aplică cazurilor/situațiilor care au început în trecut, dar care încă nu s-au încheiat” [26].

Sub acest aspect, Curtea a subliniat că, „potrivit prevederilor contestate în prezenta cauză, atât timp cât perioada legală de trei zile prevăzută pentru soluționarea conflictului de interese real nu a expirat, nu poate fi afectat principiul neretroactivității legii” [27].

Totodată, Curtea a observat că prevederile art. 24 alin. (12) din Legea privind declararea averii și a intereselor personale fac parte din norme de drept procedural. Aceste prevederi nu sunt de natură să incrimineze și, respectiv, să influențeze calificarea faptei ca contravenție/infracțiune sau severitatea pedepsei aplicabile. În consecință, Curtea a notat că articolul 22 din Constituție nu este incident în prezenta cauză [28].

Schimbând vectorul investigației, voi pune sub lupa analizei deciziile Curții Constituționale referitoare la pretinsa neconstituționalitate a modificărilor legislative privind accederea în profesia de avocat. Contextul este următorul: în 2022, Parlamentul a adoptat o lege prin care a modificat unele prevederi din Legea cu privire la avocatură. Noua lege a exclus doctorii în drept din categoria persoanelor care pot cere admiterea în profesia de avocat fără efectuarea stagiului și fără susținerea examenului de calificare. Aceeași Lege a instituit obligația de a susține examenul de admitere în profesia de avocat pentru judecătorii și procurorii cu o vechime în muncă de 10 ani. Dispozițiile ei tranzitorii stabilesc că noile prevederi sunt aplicabile și față de persoanele vizate care au cerut admiterea în profesia de avocat până la intrarea sa în vigoare, „dacă o decizie pe marginea acestor cereri nu a fost luată”. Aplicând dispozițiile tranzitorii ale legii, Comisia de licențiere a activității de avocat din cadrul Uniunii Avocaților a respins cererile mai multor persoane care erau scutite de stagiul și examen în baza prevederilor anterioare, cereri depuse la Uniunea Avocaților până la adoptarea și, respectiv, intrarea în vigoare a modificărilor legislative în discuție. Unele dintre astfel de cauze au ajuns și în vizorul Curții Constituționale.

Curtea Constituțională a precizat că, „deși pentru certitudinea juridică este dezirabil ca legile să nu retroactiveze, Constituția nu interzice, *per se*, adoptarea unor legi civile retroactive” [29].

Pe aceeași axă conceptuală, Comisia de la Veneția a stabilit că „în dreptul civil și administrativ, retroactivitatea ar putea afecta negativ drepturile și interesele legitime. Totuși, în afara domeniului penal, limitarea retroactivă a drepturilor individuale ori impunerea unor noi obligații pot fi permise, însă doar în interes public și cu respectarea principiului proporționalității (inclusiv din perspectivă temporală)” [30].

Astfel, atât Curtea Constituțională, cât și Comisia de la Veneția au stabilit că este permisă adoptarea unor legi civile retroactive, nu și a unor legi penale retroactive (desigur, defavorabile persoanei).

În contrast, în cazul *Vegotex International S.A. v. Belgia*, Marea Cameră a Curții Europene a Drepturilor Omului a admis și posibilitatea adoptării unei legi retroactive care a vizat unele încălcări/sancțiuni fiscale, considerate o „acuzatie în materie penală” [31], în sensul autonom al conceptului. Explicația rezidă în următoarele. În cadrul acuzației în materie penală exigențele Convenției Europene a Drepturilor Omului sunt aplicabile în mod diferit, în funcție de apartenența ilicitului la nucleul dreptului penal sau la periferia sa. În cazul situațiilor care nu afectează nucleul dur al dreptului penal, garanțiile prevăzute de Convenția Europeană a Drepturilor Omului nu trebuie să se aplice în mod necesar cu aceeași rigoare [32]. Așa fiind, rezultă că este permisă adoptarea unei legi retroactive în raport cu faptele/pedepsele care aparțin „periferiei dreptului penal”, nu și în raport cu faptele/pedepsele care aparțin „nucleului dreptului penal”, adică acelea care sunt prevăzute în Codul penal.

Referitor la ingerințele legislative în procedurile pendinte prin intermediul legilor noi aplicate în mod retroactiv de către un tribunal, Curtea de la Strasbourg a subliniat că articolul 6 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului se opune ingerinței legislatorului în administrarea justiției pentru a influența rezultatul unei proceduri pendinte în care autoritățile publice sunt părți, cu excepția unor „motive imperioase de interes general” [33]. Așadar, pot fi adoptate legi retroactive doar dacă acestea sunt justificate.

De asemenea, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a acceptat că, în circumstanțe excepționale, o legislație retroactivă poate fi justificată, în special pentru a interpreta sau clarifica o dispoziție legislativă mai veche, pentru a umple un vid juridic sau pentru a neutraliza efectele unei noi linii de jurisprudență [34].

Curtea Europeană a Drepturilor Omului apreciază caracterul convingător al motivelor (care, de altfel, trebuie să fie „imperioase de interes general”) al unei legislații retroactive în ansamblu și în baza următoarelor elemente: dacă a fost sau nu soluționată linia jurisprudenței reconsiderată de intervenția legislativă criticată; modul și momentul adoptării legii în discuție; previzibilitatea intervenției legislatorului; domeniul de aplicare al legii și efectele acesteia [35].

Aplicând aceste criterii în cazul *Vegotex International S.A. v. Belgia*, Curtea Europeană a reținut următoarea situație de fapt: în 1995, autoritățile fiscale din Belgia au verificat o declarație fiscală depusă de compania reclamantă, a constatat o datorie și a aplicat o sancțiune de 10% din suma datorată. Compania a depus o contestație. În octombrie 2000, autoritățile fiscale i-au trimis o somație de plată, care prevedea expres că scopul somației consta în întreruperea prescripției datoriei fiscale. Printr-o hotărâre din 10 octombrie 2002 – în timp ce cazul era pendinte în fața primei instanțe – Curtea de Casație a Belgiei a adoptat o linie jurisprudențială nouă, în sensul în care acest tip de somații nu întrerupea prescripția în asemenea cazuri. Prin urmare, recuperarea datoriei fiscale era prescrisă din 15 februarie 2001 (o dată anterioară apariției acestei jurisprudențe). Prima dată, compania reclamantă a făcut trimitere la această jurisprudență în aprilie 2004, în fața Curții de Apel. Totuși, în iulie 2004, legislativul a intervenit pentru a anula această evoluție și pentru a reinstitui practicile administrative anterioare pe calea unei legi care era imediat aplicabilă în cazul procedurilor pendinte. Legislația a fost aplicată în cazul reclamantei de Curtea de Casație, care i-a respins ulterior recursul.

Curtea Europeană a menționat că acolo unde procedurile fiscale puteau conduce la aplicarea unei sancțiuni, ele se încadrau, cu siguranță, în noțiunea de „acuzatie de natură penală”, potrivit semnificației autonome date acestui termen de către Curte (criteriile *Engel*). După aceasta clarificare, Curtea Europeană a notat că la data la care a formulat contestația, compania reclamantă se afla în poziția în care se putea aștepta în mod legitim că recuperarea datoriei sale fiscale va fi declarată ca prescrisă în conformitate cu jurisprudența nouă a Curții de Casație. Intervenția legislativului a condus, cu toate acestea, la reluarea procesului de recuperare și la impunerea sancțiunii relevante în cazurile în care, potrivit acestei jurisprudențe noi, perioada de prescripție a expirat deja, chiar dacă o asemenea expirare nu a fost încă stabilită printr-o hotărâre a tribunalului. Aceasta a fost situația companiei reclamante. Prin urmare, faptul că datoria fiscală a reclamantei nu a fost considerată, într-un final, ca fiind prescrisă, a fost doar un rezultat al aplicării retroactive a legislației contestate. Intervenția legislativului a fost, așadar, influențată în mod decisiv de soluția judiciară a litigiului în care statul era parte [36].

Următoarele argumente au convins Curtea că aplicarea retrospectivă imputată era, fără îndoială, o măsură justificată. Ea nu a fost doar o măsură de salvagardare a intereselor financiare ale statului. Șa cum se putea

vedea din hotărârile pronunțate de Curtea Constituțională și de Curtea de Casație – care nu au identificat vreo greșală în intervenția legislativului – certitudinea juridică a fost subminată prin hotărârea Curții de Casație din 10 octombrie 2002. Confirmând legalitatea practicii administrative anterioare, a cărei legitimitate nu a fost pusă la îndoială în mod serios, prevederea retrospectivă în discuție a urmărit să neutralizeze efectul acestei jurisprudențe, care era ea însăși retrospectivă. Intervenția legislativului nu a fost, așadar, imprevizibilă, de vreme ce a urmărit să reafirme intenția originală a autorității administrative. Mai mult, intervenția a mai urmărit să asigure faptul că impozitele erau plătite de cei răspunzători, evitând, astfel, discriminarea arbitrară a diferitor plătitori de impozite. Aceste scopuri urmărite de legislativ trebuiau înțelese în lumina cronologiei cazului. Înainte de Tribunalul de Primă Instanță, compania reclamantă nu s-a bazat pe pretenția că recuperarea datoriei sale era prescrisă. Până la pronunțarea hotărârii Curții de Casație din 10 octombrie 2002, însăși compania – ca și alți plătitori de impozite – părea să considere că termenul de prescripție era întrerupt de somația de plată. Abia după pronunțarea acestei hotărâri compania reclamantă a sperat, mai curând pe neașteptate, să beneficieze de jurisprudența nouă. În consecință, compania reclamantă putea să nu fie surprinsă de răspunsul legislativului. Prin urmare, intervenția imputată a urmărit, într-adevăr, un motiv constrângător de interes general: să restabilească întreruperea prescripției prin somațiile de plată trimise cu mult înainte de hotărârea Curții de Casație din 2002, permițând astfel rezolvarea litigiilor din fața tribunalelor și fără a afecta drepturile plătitorilor de taxe [37]. În consecință, Curtea a conchis că nu a fost încălcat art. 6 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului.

În alte circumstanțe, în cazul *Topal v. Republica Moldova*, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a ajuns la o concluzie diametral opusă. În particular, cu referire la argumentul Guvernului, conform căruia motivul imperativ de interes general care a justificat anularea retroactivă a unei legi locale (adoptate de UTA Găgăuzia, prin care s-a stabilit o pensie specială pentru bașcanul UTA Găgăuzia) a rezultat din incompatibilitatea legii în discuție cu legislația națională, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a notat existența mecanismului de control al legalității legilor adoptate de autoritățile din UTA Găgăuzia de către Curtea de Apel Comrat. Curtea Europeană a apreciat că nu au existat motive imperative de interes general care să determine necesitatea anulării acelei legi. Astfel, Curtea Europeană a concluzionat că abrogarea legii cu privire la pensia personală pe parcursul procedurii civile cu privire la stabilirea pensiei reclamantului i-a încălcat dreptul acestuia la un proces echitabil, prevăzut de art. 6 § 1 din Convenție și, prin urmare, i-a acordat acestuia suma de 3.000 de euro cu titlu de prejudiciu moral [38]. În acest caz, mesajul Curții Europene a Drepturilor Omului a fost următorul: legislativul nu trebuia să anuleze o lege locală incompatibilă cu legislația națională pentru a pune capăt unui litigiu, de vreme ce se putea cere controlul legalității legii în discuție, control care ține de competența Curții de Apel. Adică exista un alt remediu susceptibil să asigure scopul urmărit – revenirea în albia legalității.

La rândul ei, Curtea Constituțională [39] a stabilit că:

„în baza principiului subsidiarității, judecătorii naționali au rolul de protectori principali ai drepturilor garantate de Convenția Europeană și, prin urmare, ei dețin competența aplicării directe a Convenției într-un caz concret în care printr-o lege retroactivă ar putea fi încălcat vreun drept fundamental. Caracterul retroactiv al unei legi care interferează cu un drept fundamental constituie doar un element al analizei efectuate la punerea în balanță a principiilor concurente. Judecătorii de drept comun sunt cei care dau pondere acestui element și stabilesc dacă prin retroactivitatea unei legi a fost încălcat sau nu vreun drept fundamental al unei persoane concrete.”

Din nou, se atestă o diferență în abordare. Această diferență se poate explica prin prisma competenței celor două curți. Spre deosebire de Curtea Europeană, judecata Curții Constituționale a Republicii Moldova este o „judecată a legilor”, la modul abstract, dar nu o „judecată a cazurilor concrete” [40]. Instanțelor de judecată le revine sarcina să judece cazurile concrete.

Totuși, Curtea Constituțională ar trebui să verifice dacă a fost sau nu justificată intervenția Parlamentului printr-o lege retroactivă. Parlamentul trebuie să aducă motive convingătoare pentru a adopta o lege retroactivă. De altfel, „această obligație a Parlamentului rezultă din obligația constituțională generală a autorităților de a-și motiva propriile decizii, care poate fi dedusă din articolul 54 din Constituție și din standardele constituționalismului european, dictate de cultura justificării, în care fiecare exercițiu al puterii trebuie

justificat” [41]. Curtea Constituțională a aplicat aceste raționamente în alte contexte (e.g., declararea stării de urgență [42], lichidarea unor funcții publice [43]). Într-o hotărâre, Curtea a precizat că:

„testul legitimității scopului urmărit nu reprezintă un test formal. El nu implică doar parcurgerea notei informative la lege și identificarea unui scop care ar putea fi încadrat în lista obiectivelor legitime care admit limitarea drepturilor și libertăților omului. Dimpotrivă, Curtea trebuie să verifice dacă măsura urmărește scopurile declarate și dacă, prin efectele sale, ea nu urmărește scopuri ascunse. Curtea aplică în acest sens o analiză care este limitată la controlul motivelor din nota informativă. Curtea stabilește, aplicând standardul unui observator independent, dacă în contextul concret în care legea a fost adoptată, motivele notei informative sunt suficiente pentru a susține scopurile invocate. Sfera limitată de analiză este determinată de faptul că Curtea nu posedă instrumentarul necesar care i-ar permite să verifice, cu exactitate, caracterul și intensitatea riscurilor care au stat la baza adoptării actelor contestate. Mult mai important este însă, din această perspectivă, dacă măsura respectă caracterul necesar și proporționalitatea în sens restrâns” [44].

De ce Curtea Constituțională nu a avut aceeași abordare și în contextul verificării constituționalității unor norme retroactive?

Concluzii

Constituția nu interzice adoptarea unor legi civile retroactive. Astfel de legi pot fi contestate la Curtea Constituțională. Totuși, în concepția Curții Constituționale, instanțelor de judecată le revine sarcina să aprecieze dacă aplicarea unei legi civile retroactive, într-un caz, poate să conducă la încălcarea vreunui drept fundamental.

În contrast, Curtea Europeană a Drepturilor Omului analizează dacă legile retroactive (care generează ingerințe în drepturile fundamentale) sunt sau nu justificate, *i.e.*, dacă autoritățile au furnizat „motive imperioase de interes general” pentru a interveni prin legi retroactive și dacă au păstrat un echilibru corect între scopul legitim urmărit și mijloacele folosite.

Abordarea Curții Europene a Drepturilor Omului este mai potrivită (ghidată de dezideratul că „drepturile trebuie garantate în mod practic și efectiv, dar nu teoretic și iluzoriu”) și ar trebui urmată și de către Curtea Constituțională (desigur, în abstract). Această schimbare de optică trebuie să aibă la bază standardele constituționalismului european, dictate de cultura justificării. Legile retroactive nu trebuie exceptate de la controlul constituționalității.

Așadar, chiar dacă uneori este justificată adoptarea unei legi retroactive, aceasta nu ar trebui să devină regulă, ci mai degrabă o excepție, o ultimă soluție pentru restabilirea echității și dreptății.

Referințe:

1. *Decizia Curții Constituționale nr. 96 din 19 decembrie 2016, § 28 de inadmisibilitate a sesizării nr. 151a/2016 privind controlul constituționalității unor prevederi ale Art. V și Art. XXXI din Legea nr. 138 din 17 iunie 2016 cu privire la modificarea și completarea unor acte legislative (impozitul pe avere)*. În: *Monitorul oficial al Republicii Moldova* nr. 78-84/32 din 17 martie 2017.
2. MARMOR, A. *Preeminența dreptului și limitele sale*. În: DORNEANU, V., și POALELUNGI, M. (coord.). *Preeminența dreptului și controlul de constituționalitate între tradiție și modernitate*. București: Hamangiu, 2018, p. 176-177 (traducere de PAPUC, T.). ISBN 978-606-27-1210-5.
3. FULLER, L. L. *The Morality of Law*. Second Edition. New Haven/London: Yale University Press, 1969, p. 42. Apud: PAPUC, T. *Standardele excelenței în legalitate: The Morality of Law de Lon L. Fuller*. Disponibil: <https://t.ly/pG4JT> [Accesat: 28.07.2024].
4. *Hotărârea Curții Constituționale nr. 26 din 23 mai 2002 pentru controlul constituționalității Legii nr. 583-XV din 25 octombrie 2001 cu privire la punerea în aplicare a art. 16 din Legea nr. 514-XIII din 6 iulie 1995 privind organizarea judecătorească*. În: *Monitorul oficial al Republicii Moldova* nr. 71-73/16 din 6 iunie 2002.
5. *Ibidem*.
6. *A se vedea § 53 din Hotărârea Curții Constituționale nr. 14 din 27 mai 2014 pentru controlul constituționalității Art. II al Legii nr. 56 din 4 aprilie 2014 pentru completarea articolului 60 din Codul penal al Republicii Moldova (prescripția tragerii la răspundere penală) (sesizarea nr. 27a/2014)*. În: *Monitorul oficial al Republicii Moldova* nr. 364-365/47 din 9 decembrie 2014.

7. *Ibidem*, § 77.
8. *Advisory Opinion on the applicability of statutes of limitation to prosecution, conviction and punishment in respect of an offence constituting, in substance, an act of torture, Requested by the Armenian Court of Cassation, (Request no. P16-2021-001)*. Available: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=003-7317048-10811277> [Accessed: 26.07.2024].
9. A se vedea § 79 din Hotărârea Curții Constituționale nr. 6 din 16 aprilie 2015 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Codul penal și Codul de procedură penală (confiscarea extinsă și îmbogățirea ilicită) (sesizarea nr. 60a/2014). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 115-123/10 din 15 mai 2015.
10. *Ibidem*, § 83. Cu o altă ocazie, Curtea a remarcat că autorul sesizării pune în discuție problema aplicării în timp a prevederilor articolului 190 alin. (1) din Codul penal, în redactarea Legii nr. 179 din 26 iulie 2018. Sub acest aspect, Curtea a notat că instanțelor de judecată le revine sarcina și competența de a stabili în fiecare caz particular data de la care poate fi aplicată o normă corespunzătoare de incriminare din Codul penal. În consecință, în acest caz, Curtea a constatat o problemă de interpretare și de aplicare a legii penale în timp care nu ține de competența sa. Această competență le revine, prin definiție, instanțelor de judecată. A se vedea: § 24 din Decizia Curții Constituționale nr. 66 din 17 mai 2022 de inadmisibilitate a sesizării nr. 287g/2021 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 190 din Codul penal, în redactarea Legii nr. 179 din 26 iulie 2018 pentru modificarea unor acte legislative (procedura de adoptare a noilor modificări la infracțiunea de escrocherie și retroactivitatea lor). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 170-176/91 din 10 iunie 2022.
11. *Ibidem*, § 82.
12. A se vedea § 56 din Hotărârea Curții Constituționale nr. 27 din 21 septembrie 2017 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din articolul 109 alin. (1) din Codul penal (limitarea împăcării în cauzele penale) (sesizarea nr. 48g/2017). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 364-370/96 din 20 octombrie 2017.
13. *Ibidem*, § 57.
14. *Ibidem*, § 58.
15. *Ibidem*, § 59.
16. *Ibidem*, § 60.
17. *Ibidem*, § 61.
18. *Ibidem*, § 62.
19. A se vedea §§ 24-29 din Decizia Curții Constituționale nr. 96 din 19 decembrie 2016 de inadmisibilitate a sesizării nr. 151a/2016 privind controlul constituționalității unor prevederi ale Art. V și Art. XXXI din Legea nr. 138 din 17 iunie 2016 cu privire la modificarea și completarea unor acte legislative (impozitul pe avere). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 78-84/32 din 17 martie 2017.
20. A se vedea § 18 din Decizia Curții Constituționale nr. 142 din 12 decembrie 2019 de inadmisibilitate a sesizării nr. 187g/2019 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi ale art. XXXI alin. (1) din Legea nr. 138 din 17 iunie 2016 cu privire la modificarea și completarea unor acte legislative. În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 36-43/24 din 7 februarie 2020.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*, § 19.
23. *Ibidem*, § 20.
24. *Opinia separată a dlui judecător Nicoale Roșca la Decizia Curții Constituționale nr. 142 din 12 decembrie 2019 de inadmisibilitate a sesizării nr. 187g/2019 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi ale art. XXXI alin. (1) din Legea nr. 138 din 17 iunie 2016 cu privire la modificarea și completarea unor acte legislative*. În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 36-43/24 din 7 februarie 2020.
25. A se vedea § 5 din Decizia Curții Constituționale nr. 73 din 27 mai 2021 de inadmisibilitate a sesizării nr. 227a/2020 privind controlul constituționalității articolului 24 alin. (12) din Legea nr. 133 din 17 iunie 2016 privind declararea averii și a intereselor personale (acțiunea legii în timp). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 160-163/112 din 2 iulie 2021.
26. *Ibidem*, § 24.
27. *Ibidem*, § 25.
28. *Ibidem*, § 26.

29. A se vedea § 41 din Decizia Curții Constituționale nr. 155 din 22 noiembrie 2022 de inadmisibilitate a sesizărilor nr. 12a/2022 și nr. 113g/2022 pentru controlul constituționalității Legii nr. 13 din 21 ianuarie 2022 pentru modificarea Legii nr. 1260 din 19 iulie 2002 cu privire la avocatură (modificările legislative privind accederea în profesia de avocat). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 394-400/191 din 9 decembrie 2022; § 13 din Decizia Curții Constituționale nr. 15 din 15 februarie 2022 de confirmare a Deciziei Curții Constituționale nr. 14 din 7 februarie 2022 referitoare la cererea de suspendare a acțiunii Legii nr. 13 din 21 ianuarie 2022 pentru modificarea Legii nr. 1260 din 19 iulie 2002 cu privire la avocatură (sesizarea nr. 12a/2022). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 73-77/33 din 18 martie 2022; § 19 din Decizia Curții Constituționale nr. 14 din 7 februarie 2022 referitoare la cererea de suspendare a acțiunii Legii nr. 13 din 21 ianuarie 2022 pentru modificarea Legii nr. 1260 din 19 iulie 2002 cu privire la avocatură (sesizarea nr. 12a/2022). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 73-77/32 din 18 martie 2022.
30. A se vedea § 62 din Compilația opiniilor și rapoartelor Comisiei de la Veneția privind securitatea juridică (Strasbourg, 21 martie 2022), CDL-PI(2022)004. Disponibil: <https://shorturl.at/yGNX2> [Accesat: 26.07.2024].
31. Case of *Vegotex International S.A. v. Belgium*, [GC], Application no. 49812/09, Judgment of 3 November 2022, § 94. Available: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-220415> [Accessed: 26.07.2024].
32. A se vedea § 39 și § 40 din Hotărârea Curții Constituționale nr. 20 din 4 iulie 2018 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi de la articolul 260 alin. (4) din Codul fiscal (sesizarea nr. 53g/2018). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 267-275/119 din 20 iulie 2018.
33. *Affaire Dimopoulos c. Turquie*, Requête no. 37766/05, Arrêt, 2 avril 2019, §§ 32-39. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192065> [Accesat: 26.07.2024].
34. Case of *Vegotex International S.A. v. Belgium*, [GC], Application no. 49812/09, Judgment of 3 November 2022, § 107 și jurisprudența citată acolo. Available: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-220415> [Accessed: 26.07.2024].
35. *Ibidem*, § 108.
36. *Ibidem*.
37. *Ibidem*.
38. *Affaire Topal c. République de Moldova*, Requête no. 12257/06, Arrêt, 3 juillet 2018, §§ 33-38. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-184274> [Accesat: 28.07.2024].
39. A se vedea § 42 din Decizia Curții Constituționale nr. 155 din 22 noiembrie 2022 de inadmisibilitate a sesizărilor nr. 12a/2022 și nr. 113g/2022 pentru controlul constituționalității Legii nr. 13 din 21 ianuarie 2022 pentru modificarea Legii nr. 1260 din 19 iulie 2002 cu privire la avocatură (modificările legislative privind accederea în profesia de avocat). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 394-400/191 din 9 decembrie 2022; § 13 din Decizia Curții Constituționale nr. 15 din 15 februarie 2022 de confirmare a Deciziei Curții Constituționale nr. 14 din 7 februarie 2022 referitoare la cererea de suspendare a acțiunii Legii nr. 13 din 21 ianuarie 2022 pentru modificarea Legii nr. 1260 din 19 iulie 2002 cu privire la avocatură (sesizarea nr. 12a/2022). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 73-77/33 din 18 martie 2022; § 19 din Decizia Curții Constituționale nr. 14 din 7 februarie 2022 referitoare la cererea de suspendare a acțiunii Legii nr. 13 din 21 ianuarie 2022 pentru modificarea Legii nr. 1260 din 19 iulie 2002 cu privire la avocatură (sesizarea nr. 12a/2022). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 73-77/32 din 18 martie 2022.
40. A se vedea § 30 din Decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 64 din 13 iunie 2024 de inadmisibilitate a sesizării nr. 6g/2024 privind excepția de neconstituționalitate a articolelor 385 alin. (5) și 473/4 alin. (4) din Codul de procedură penală (reducerea pedepsei pentru detenție în condiții precare (nr. 2)). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 287-290 din 4 iulie 2024.
41. A se vedea § 42 din Hotărârea Curții Constituționale nr. 15 din 28 aprilie 2021 pentru controlul constituționalității Hotărârii Guvernului cu privire la propunerea declarării stării de urgență nr. 43 din 30 martie 2021 și a Hotărârii Parlamentului privind declararea stării de urgență nr. 49 din 31 martie 2021 (declararea stării de urgență) (sesizările nr. 81a/2021 și nr. 82a/2021). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 129-136/77 din 28 mai 2021.
42. *Ibidem*.

43. Hotărârea Curții Constituționale nr. 35 din 9 septembrie 2021 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din Legea nr. 63 din 5 iulie 2019 pentru modificarea unor acte legislative și din Hotărârea Guvernului nr. 347 din 18 iulie 2019 cu privire la modificarea unor hotărâri ale Guvernului (funcțiile de secretar de stat, de șef și de șef-adjunct al oficiului teritorial al Cancelariei de Stat) (sesizările nr. 157g/2020, nr. 225g/2020, nr. 7g/2021, nr. 8g/2021, nr. 9g/2021, nr. 27g/2021, nr. 54g/2021, nr. 104g/2021, nr. 107g/2021, nr. 125g/2021, nr. 183g/2021, nr. 184g/2021 și nr. 244g/2021). În: Monitorul oficial al Republicii Moldova nr. 286-289/207 din 26 noiembrie 2021.
44. *Ibidem*, § 173.

Notă: acest articol are la bază comunicatul elaborat pentru Conferința națională cu participare internațională „Constituția Republicii Moldova la 30 de ani și integrarea europeană”. Lucrările acestei conferințe practico-științifice au avut loc pe 29 iulie 2024 în incinta Parlamentului Republicii Moldova.

Date despre autor:

Gheorghe RENIȚĂ, doctor în drept, lector universitar, Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova.

ORCID: 0000-0003-2722-009X

E-mail: gheorghe.renita@usm.md

Prezentat la 13.09.2024